

Ярослав дожив до похилого віку, що було рідкісним явищем у суворі середньовічні часи. Він помер у zenіті своєї могутності та слави, величезного міжнародного авторитету у віці 76 років 20 лютого 1054 р. Ця дата зафіксована в літописах; вона підтверджується поминальним записом на стіні Софійського собору в Києві, де йдеться про смерть руського царя²³.

Отже, Ярослав був самодержцем всієї Руської землі. У роки його князювання ранньофеодальна імперія – Київська Русь – досягла чи не найвищої точки свого економічного злету й політичної міці. Внесок благовірного князя Ярослава в розвиток руської державності важко переоцінити. Часи його князювання в Києві позначилися посиленням держави, зміцненням кордонів Київської Русі, інтенсивним будівництвом і прикрашенням міст, піднесенням сільського господарства й ремесла, сільських та міських промислів, внутрішньої й міжнародної торгівлі. Саме за сприянням князя Ярослава культурний розвиток України-Русі піднявся на якісно новий рівень. Сталися суттєві зміни у світогляді русичів, розпочалося їхнє входження в європейський культурний світ через опанування писемності, розвиток освіти й естетичних традицій візантійської культури, для якої були характерні урочистість, шляхетність, пишність, витонченість. Поряд із народним активно розвивається професійне мистецтво, релігійна і світська література, архітектура й монументальний живопис, іконопис, хорова та інструментальна музика. Він дійсно був достойним продовжувачем святої справи свого батька. Недаремно духовна традиція мала до нього таку прихильність і, зрештою, удостоїла титулу «Мудрий».

11 липня 2008 р. Помісний Собор Української православної церкви Київського Патріархату у зв'язку з 1020-літтям Хрещення Київської Русі-України, благословив приєднати благовірного великого князя Київського Ярослава Мудрого до лику святих для загального церковного шанування і занести його ім'я у православний церковний календар. Чесні останки благовірного князя Ярослава вважати святими мощами віддавати їм належне шанування. Благословити будівництво храмів на честь благовірного великого князя Київського Ярослава Мудрого. Пам'ять благовірного великого князя Київського Ярослава Мудрого святкувати 4 березня (20 лютого), в день його упокоєння.

Джерела та література

1. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. – 782 с.
2. Грушевський М. Історія України-Руси. Том 2. – Київ: Наукова думка. – 1992. – 634 с.
3. Демиденко Г. Ярослав Мудрий – великий князь Русі. – Харків: Право, 2015. – 376 с.
4. Карпов А. Ярослав Мудрий. – Москва: Молода Гвардія, 2001. – 583 с.
5. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2006. – 496 с.
6. Повесть минулих літ/Літопис руський/Пер. з давньорус. Л. С. Махновця. – Київ: Дніпро, 1989. – 591 с.
7. Рапов О. М. Русская церковь в IX - первой трети XII в.: Принятие христианства. - Москва: Высш. шк., 1988. – 416 с.
8. Толочко О.П., Толочко П.П. Україна крізь віки. Том 4. – Київ: Альтернативи, 1998. – 352 с.
9. Толочко П. Давня історія України. Книга 2. – Київ: Либідь, 1995. – 224 с.
10. Толочко П. Київська Русь. – Київ: Абрис, 1996. – 360 с.
11. Толочко П. Ярослав Мудрий. – К. Видавничий дім «Альтернатива», 2002. – 272 с.
12. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – Київ: Критика, 2005. – 584 с.

УДК 94 (477) „10/12”

Максим Гузюк

КИЇВСЬКА РУСЬ І ПОЛОВЕЦЬКА ОРДА ХІ – ПОЧАТКУ ХІІІ СТ.

У статті досліджується процес боротьби Київської Русі з половецькою ордою. Охарактеризовано головні битви і події зазначеного періоду. Проаналізовано тенденції, взаємовідносин одри і Київської Русі.

У статті автор зосереджує увагу на військово-політичному протистоянні між Київською Руссю і Половецькою ордою ХІ - поч. ХІІІ ст. розглядає та характеризує основні битви та події зазначеного періоду. Зазначає, що київські князі не мали єдності щодо методів і форм боротьби проти половецької орди, яка несла загрозу для державності, акцентує увагу на постаті Володимира Мономаха, який об'єднав зусилля усіх князів задля боротьби проти кочівників.

Ключові слова: Київська Русь, Половецька одра, київські князі, літопис.

В статье исследуется процесс борьбы Киевской Руси с половецкой ордой. Охарактеризованы главные битвы и события указанного периода. Проанализированы тенденции, взаимоотношений одры и Киевской Руси.

Ключевые слова: Киевская Русь, Половецкая одра, киевские князья, летопись.

The article examines the struggle of the Kievan Rus Polovtsian horde. Characterized major battles and events given period. Analyzes trends and relationships Oder Kievan Rus.

The article focuses on the military - political confrontation between Kievan Rus' Polovtsian horde XI- early XIIIst. Names and characterises major battles and events in the given period. Notes that the different Kievan princes had very

²³ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – С. 270.

different looks on the methods and forms of struggle against Polovtsian horde who was carrying a threat to the state. Emphasising figure Vladimir Monomakh united efforts of all the princes to fight against the nomads.

Keywords: *Kievan Rus, Polovtsianhorde, Kievan princes, chronicle.*

Resume. *The article focuses on the military - political confrontation between Kievan Rus' Polovtsian horde XI-early XIIIst. Names and characterises major battles and events in the given period. Notes that the different Kievan princes had very different looks on the methods and forms of struggle against Polovtsian horde who was carrying a threat to the state. Emphasising figure Vladimir Monomakh united efforts of all the princes to fight against the nomads. It is the main fighter against threats from the hordes. After his death Rusians who were divided fight without a success against the Polovtsian. Frequently, the Kievan princes used help of the Polovtsian support to fight one another. Only with the invasion of the Mongol-Tatar confrontation between Kievan Rus' and Polovtsian horde ended.*

У середині XI ст. у південноруських степах відбувалася заміна одних ворогів Русі іншими. Розгромлені князем Ярославом у 30-х рр. печенізькі орди відкочували до берегів Чорного моря. З'явилися інші, ще сильніші, ще численніші кочовики – половці й відтіснили печенігів на південь, до Дунаю. Уламки печенізького союзу племен – торки, берендеї, ковуї, узи тощо – зуміли якось втриматися в степу, перейшовши на службу до київських князів. Вони стали у пригоді Давньоруській державі у тривалій боротьбі з половецькими ордами, що отаборилися на величезному обширі від Азовського моря до Чорного, від гирла Дона до гирла Дунаю [4, с. 82-83].

Отож, після 1060 р. місце торків у степу зайняли половці, що вперше до кордонів Русі підійшли в 1055 р. Команами їх називали в Західній Європі, в арабських та перських рукописах вони відомі як кипчаки, а в Китаї цинь-ча. Давньоруську назву виводять від слова «полові», що означає «світло-жовті» (полова-солома). Візантійський автор Євстафій Солунський в XII ст. писав: «В одну мить половець близько, і ось уже нема його. Зробить „наїзд і прожогом, з повними руками, хапається за повід, підганяє коня ногами і бичем й вихором мчить далі, якби бажаючи обігнати швидкого птаха. Його ще не встигли побачити, а він вже шез з очей» [9, с. 223].

Перше широкомасштабне вторгнення половецьких орд на Русь сталося 1068 р. Літописець-християнин у дусі середньовічного письменства оповідає про цю подію: «Прийшли іноплеменники на Руську землю, половців безліч. Ізяслав же і Святослав і Всеволод вийшли їм назустріч на Альту (річка у Переяславській землі). І коли настала ніч, вони пішли один на одного. За гріхи наші напустив Бог на нас поганих (язичників), і побігли руські князі, програвши половцям». Це надміру коротке повідомлення наповнене безпосереднім відчуттям учасника битви. Чомусь вона відбулася вночі. Можливо, половецькі хани вирішили скористатися з ефекту несподіванки, маючи справу з краще, ніж їхні воїни, озброєними руськими кіннотниками? Поразка дружин братів Ярославичів і народного ополчення киян на Альті 1068 р. тяжко вразила серця руських людей. Академік Б.Рибаків припускає навіть, що сумній тій події присвячено кілька давньоруських билин, де згадується Шарк-велетень. Дійсно, на чолі половецьких орд тоді стояв знаменитий хан Шарукан. Одна з таких билин узагальнено-образно описує перемогу того хана над русичами :

*На широком раздолье шарк-великан похаживае,
На широком раздолье Шарк-великан посматривае,
Что не любо – мечом булатным раскрошывае,
Что не любо – ногами железными вытаптывае...* [10, с. 7]

Наприкінці 70 – на початку 80-х рр. половецькі хани посилили натиск на Переяславщину й південну Київщину, а Олег Святославович, за ним й інші князі (переважно чернігівські) почали використовувати степовиків у боротьбі з суперниками на Русі. Становище особливо загострилося на початку 90-х років XI ст. Майже щороку летюча половецька кіннота вдиралася на Русь, палила оселі й міста, витоптувала поля [3, с. 35]. За 50 років – з 1061 р. – нараховується 50 великих половецьких нападів, що обернули Посулля на пустелю і спричинили перенесення лінії заселення на північ. Половецькі кочовиська перетяли степи, якими проходили торгівельні шляхи до Чорного моря, і відрізали Тьмутараканську Русь та ряд українських міст [7, с. 182].

Соціальна криза 1092-1093 рр. поглибилась страшною засухою, яка спричинила голод і епідемії, а також новим наступом половців, гнаних на Русь, очевидно, тією ж засухою. Але у цій складній і напруженій обстановці, що вимагала об'єднання сил всіх руських князівств для опору половцям, Святополк не виявив себе вмілим державним діячем і полководцем. Уже перше зіткнення з половцями завершилося для нього поразкою. Свідчення літопису про пораду «мужей смысленных» звернутися за допомогою до Мономаха вказує на недооцінку Святополком істинних масштабів небезпеки, що нависла над Руссю. Більш реалістично оцінював ситуацію Мономах. Він не тільки привів до Києва чернігівську дружину, а й наказав виступити з Переяслава брату Ростиславу.

На раді князів у Видубицькому монастирі виявилось, що під їх знамена стало не так уже й багато сил. Мономах вважав, що з ними навряд чи можна розраховувати на серйозний успіх, і запропонував вступити у переговори з половцями. Святополк, що керувався не тверезим розрахунком, а емоціями, наполягав на поході. Після довгих суперечок об'єднані дружини «Ярославових внуків» все-таки виступили проти половців, однак у битві під Треполем зазнали поразки. Рятуючись від переслідування, Володимир і Ростислав кинулися до броду через Стугну, але Ростислава затягла стугнинська трясовина. Поразка на Стугні не тільки поставила у критичне становище жителів ряду південно-руських кріпостей, а й відкрила половцям шлях на Київ. У повторній битві на Желяні нашвидку зібрані дружини Святослава знову зазнали поразки. Великий князь із залишками війська втік до

Києва. Не сподіваючись оволодіти столицею Русі, половці повернули на південь, де після дев'ятиденної облоги взяли Торчеськ на річці Рось. Місто спалили, а його жителів забрали в полон.

Події 1093 р. з усією очевидністю показали, що для успішної боротьби з половцями необхідні об'єднані зусилля багатьох князівств. Згоди між князями, однак, не було. У той час як Мономах і Святополк намагались організувати оборону Русі, Олег Святославович вирішив скористатися ситуацією для зведення особистих і династичних рахунків. Він виступив із Тмутаракані на чолі половецьких полчищ на Чернігів. Після нетривалої облоги, в результаті якої було спалено передмістя і монастирі, Олег Святославович оволодів містом. Його союзники половці одержали право на пограбування Чернігівської землі [8, с. 88].

З 1094 р. з ініціативи Мономаха руські князі починають об'єднуватися проти половецьких ханів. Цьому сприяли й рішення з'їзду у Любечі, на Золочі, біля Долобського озера [5, с. 35]. Оселившись у Переяславі, 1094 р. Володимир проводить блискавичний кінний рейд у місця кочовиць половців і за Сулою завдає поразки великій орді. То була перша серйозна перемога русичів над половцями за кілька останніх літ. Тому київський великий князь Святополк вирішує пристати до Мономаха у прийдешніх експедиціях проти кочовиків, прагнучи розділити з ним славу переможця і багаті трофеї: табуни коней, коштовні тканини, одяг, зброю, золото і срібло. Під 1095 р. читаємо в «Повісті временних літ» горді слова літописця: «Пішли на вежі й узяти вежі й захопили худобу і коней, верблюдів і людей, і привели їх до землі своєї» [4, с. 85].

Минув ще рік, і Володимир із Святополком знову попрямували на південь на чолі об'єднаних дружин кількох південно-руських князів і завдали поразки найсильнішому половецькому ханові Тугоркану, котрий наклав головою у запеклому бою. Одружений з дочкою Тугоркана Святополк змушений був змиритися із загибеллю тестя: суспільство вимагало від нього послідовної та щирої боротьби з кочовиками. В очах давньоруського народу, що страшенно терпів від майже безперервних набігів половецьких ханів, головним обов'язком і вищою добродією князів була організація відсічі захланному й жорстокому ворогові. Тому з кожним роком зростав авторитет Володимира Мономаха [4, с. 85].

Покінчивши з міжкнязівськими чварами, Святополк разом з Володимиром Мономахом починає підготовку до наступу на половців. 1101 р. у Києві, на Золочі, вони скликають черговий з'їзд князів. Основним питанням на ньому була пропозиція половецьких ханів про мир. У тому самому році у задніпровському містечку Саків мир з половцями було укладено, проте він виявився нетривалим. Через два роки, об'єднавши сили семи князів, Святополк з Мономахом виступили на половців [6, с. 66]. Кияни пішли берегами понад Дніпром, а Галичани припливли човнами з Дністра, а тоді піднялися вгору Дніпром, тим часом як з гори Дніпром спускались піші дружини інших князів; всі вони зібрались на острові Хортиці. Човнів була така сила, що вони як плвли, то з берега на берег можна було перейти по човнах. Як зібрались усі дружини, то од Хортиці разом рушили на Половців, нагнали їх у степ і, хоч їх була страшенна сила, тяжко розбили їх [1, с. 53].

Під час Долобського з'їзду 1103 р. дружинники Святополка київського почали заперечувати проти походу у степ, мовлячи, що йти навесні означає втратити смердів (селян) та їхніх коней. На це Мономах виголосив промову, що вражає силою, образністю, патріотизмом, турботою про трудовий люд: «Дивуюся я, дружино, що коней шкодуєте, на яких орють! А чому не помислите про те, що ось почне орати смерд, і, приїхавши, половчин застрелить його з лука, а коня його забере, а в село його приїхавши, забере жінку його й дітей його, все майно його?! Так коня вам шкода, а самого смерда хіба не жаль?» Ці слова присоромили дружинників Святополка, і князі почали готуватися до походу [5, с. 35].

У битві на річці Сутинь (Самара) об'єднані руські дружини здобули блискучу перемогу: 20 половецьких ханів було вбито, одного (хана Белдуя) захопили в полон і стратили. Князям дістались величезні табуни коней, багато різного добра і полонених. Мабуть, найважливішим результатом перемоги руських над половцями 1103 р. було те, що вона дала можливість вивести із Степу печенігів і торків і розселити їх вздовж південних рубежів Русі. У майбутньому вони стануть тим щитом, який першим буде брати на себе удари половців. Очевидно після цієї перемоги була відновлена і Пороська оборонна лінія [6, с. 66].

Успішний похід 1103 р. започаткував цілу серію блискучих перемог руських дружин, в результаті яких правобережних половців було відкинуто далеко на південь і значно ослаблено. На черзі стояло завдання активізації боротьби з лівобережними половцями, які проривали Посульський оборонний рубіж і здійснювали блискавичні набіги на Переяславське і Чернігівське князівства. 1107 р. під Лубнами руські полки, очолювані Мономахом і Святополком, завдали сильної поразки ордам Боняка і Шарукана. Половці запросили миру, хоча і після цього продовжували чинити напади на південно-східні кордони Русі. Це змусило Мономаха почати підготовку нового походу в Степ у якому брали участь об'єднані сили багатьох князівств. Святополк наказує взяти участь в поході Давиду Святославовичу. Об'єднані сили руських князів підійшли до Дінця і двічі завдали сильної поразки половцям. За словами літопису, слава про ці перемоги дійшла до всіх «країн далеких» [6, с. 67]. Ця боротьба з половцями дала Володимирові славу «доброго страждальця за Руську землю» [1, с. 53].

Похід 1111 р. завершив наступальну боротьбу руських з половцями у першому десятилітті XII ст. [5, с. 67]. Руські дружини пройшли далеко на схід половецькими степами й змусили сина хана Шарукана Отрока емігрувати з 40-тисячною ордою до Грузії. Неперевершеною заслугою Володимира Всеволодовича перед своїм народом було те, що він позбавив Русь на чверть століття постійної половецької загрози. Один з давньоруських письменників мовив про Мономаха: «Ним половці лякали дітей у колиці» [4, с. 86].

Після поразок кінця XI ст. Русь знову зміцнила свої позиції на Півдні, відновила Посульську і Пороську оборонні лінії. Половецькі кочів'я, що наблизились до рубежів Русі, змушені були перебазуватися до глибинних районів Степу. Протягом наступних 20 років половці лише тричі будуть тривожити Русь і кожного разу зазнавати поразки.

Енергійна діяльність Мономаха, спрямована на відбиття нападів половців, зміцнення єдності країни, визначила його високий авторитет – і не тільки в середовищі правлячого класу, а й простого люду [6, с. 67]. Насправді Мономах перемагав половецьких ханів, що майже завжди мали чисельну перевагу над ним, завдяки великому талантові полководця. Він, здається, першим на Русі зрозумів стратегічні вигоди, які давали блискавичність рейду, удар у вразливе місце ворога зібраної в сталевий кулак важко озброєної кінноти, несподіваність обхідного маневру. Так само, як усі інші кочівники, половці впадали в паніку, коли ворог заходив у тил, і кидалися в безладді тікати. Князь Володимир спирався на виплекану ним бойову дружину – рицарську кінноту, що швидко додала, збивала на землю й затоптувала легкоозброєних, позбавлених захисних обладунків ще й мало дисциплінованих половців, що сиділи на малих, хоч і прудких, але слабосилих кониках. Поступово в суспільній свідомості Давньої Русі вкоренилася думка, що переяславський князь є по суті першим у державі – адже він був головною рушійною силою й проводирем усіх переможних походів проти половецьких ханів. Мономах перехопив у ворога стратегічну ініціативу, з кожним роком все далі заганняючи його в глиб південноруських степів. Походи об'єднаних військ руських князів проти половців відбувалися майже щорічно [4, с. 86]. Між 1103 і 1116 рр. з ініціативи й під командуванням Володимира Мономаха було проведено п'ять великих і переможних походів Русі в Половецький степ. Літописці захоплювалися звитягою й могутністю руських воїнів [5, с. 35].

За внуків і правнуків Мономахових від княжих усобиць, від тих війн, що вони вели, і руїни, що вони чинили, та від тих нападів половецьких Київ і Київщина і все Подніпров'я українське стали сильно занепадати.

Поразка руських полків Ігоря 1185 р. стала переконливим свідченням того, що для успішної боротьби з «Донським союзом» хана Кончака сил одного князівства було недостатньо. Поразка на Каялі «відкрила» південно-східні рубежі Русі із Степом, після чого донські половці не тільки безкарно грабували порубіжні райони Новгород-Сіверського і Переяславського князівств, а й почали вторгатися в межі Київської землі [6, с.68]. Київський князь Святослав, затривожений цим погромом, скликав князів, щоб спільно боронити Україну від половецьких ханів, бо ті ще більше засмілилися і стали ще гірше нападати на наші землі [2, с. 57].

Трагічним подіям 1185 р. присвячена видатна пам'ятка давньоруської літератури кінця XII ст. – епічна поема «Слово о полку Ігоревім» (за останніми дослідженнями істориків і філологів, створена близько 1188 р.). Невідомий автор «Слова» перетворив цей окремих, хоч і важливий за своїми наслідками, епізод русько-половецьких воєн на подію загальноноруського значення. Автор виступив у творі поборником єдності Руської землі у боротьбі з половцями, засуджував князівські усобиці [3, с. 40].

Ворожа навала не припинила князівських міжусобиць, і Чернігівське князівство розпалося далі на Чернігівський, Козельський, Сновський, Новгород-Сіверський та інші уділи. Дроблення чернігово-сіверських земель робило вразливим колишній етнополітичний центр українських земель з боку північного сходу та степу. Відсутність надійних оборонних рубежів при одночасній активізації агресії північно-східних князівств і кочівників унеможлилювали виконання Києвом і Київською землею ролі консолідуючого центру української народності. Ним мав стати регіон, більш захищений від зовнішньої експансії чи природними рубежами, чи військовою силою. Поступово таку роль почав перебирати на себе південно-західний регіон Київської Русі, де піднімалися місцеві князівства.

Необхідно звернути увагу ще на один аспект сприйняття руськими половцями. Є розповідь літопису про одне з вторгнень на Русь орди хана Кончака. Боротьба з половцями усвідомлювалась руськими як необхідність захисту не лише Батьківщини, а й віри християнської. Не випадково літописці не раз відзначають, що думку піти походом на половців підказав руським князям Бог. Богоугодність справи дозволяла збирати під знамена великого київського князя (особливо в перші десятиліття і в 60 – 80-ті роки XII ст.) в антиполовецький похід дружини багатьох (іноді 14-ти) князівств. Ці великі військові експедиції в глиб степів були своєрідними «хрестовими» походами проти «невірних». Є підстави вважати, що роль Русі як захисниці християнського світу визнавали і її сусіди. Про це ідеться і в літопису, і в «Слові о полку Ігоревім» [6, с. 68].

У перші десятиліття XIII ст. дещо поліпшилися русько-половецькі відносини. Літописи цього часу відзначають переважно не сутички руських з половцями, а участь останніх у князівських міжусобицях, головним театром яких стали Галицьке і Волинське князівства. Звичайно, це не означає, що половці відмовились від своєї політики пограбування сусідів. Навіть і після серйозних втрат, яких вони зазнали у двох битвах з ордами Чингісхана (у 1222 і 1223 рр.), половці не припиняли своїх розбійницьких нападів на руські землі. У 1234 р. вони спустошили Поросья і навіть околиці Києва. Це була остання сутичка руських з половцями. Незабаром їм довелося зіткнутись із спільним ворогом – монголо-татарами [6, с. 68]. На початку 20-х років XIII ст. половці зазнали численних поразок від монголо-татар, згодом були розгромлені донські, перед-кавказькі орди та їх союзники – алани. 1223 р. половці остаточно були розбиті на річці Калка. Деякі половецькі роди відкочували на Дунай – територію Угорського королівства, інші – у Єгипет (пізніше становили гвардію султана – мамлюків). Більша частина половців залишилась в степах Причорномор'я, увійшла до складу Золотої Орди та згодом асимілювалась [11, с. 48].

Отже, сусідство Київської Русі з половецькими ордами тривало два століття і позначилося на історії розвитку нашої держави. Суспільно-економічний розвиток країни простежувався тоді, коли припинялися князівські міжусобиці і була узгодженість та спільність їхніх дій у цій боротьбі. Велику роль в організації боротьби з половцями відіграло створення системи прикордонних фортець з постійними гарнізонами. Але суперництво за столицю, в умовах загрози степу, привело до втрати єдності Давньоруської держави. Південна Русь, особливо її пограниччя, економічно занепадали через посилення обороноздатності країни. У зв'язку з цим занепадав і Київ, центр України. Окрім руйнування країни, половці відрізали Русь від Чорного та Азовського

морів та Царгорода, що привело до занепаду міжнародних торгівельних шляхів. Досить часто половці виконували роль найманого війська у міжусобній боротьбі руських князів за владу, укладали союзницькі угоди, дипломатичні шлюби. У той же час відбувалися значні процеси етнічного змішання слов'янського та тюркомовного населення, взаємообмін культурами.

Джерела та література

1. Аркас М. Історія України-Русі/ М. Аркас. – К., Вища школа. 1993. – 414 с.
2. Грушевський М. Історія України/ М. Грушевський. – К., 1994. – 256 с.
3. Гусев В.І. Історія України/ В.І.Гусев, Ю.О.Калінцев, С.В.Кульчицький. – К., Вища школа. 2003. – 431 с.
4. Плетньова С.А. Половцы./С.А.Плетньова. – М., 1990. – 320 с.
5. Мавродина Р.М. Киевская Русь и кочевники (печениги, торки, половцы)/ Р.М.Мавродина. – Л., 1983. – 324 с.
6. Галкина Е.С. Кочевой мир ВосточнойЕвропыконца IX – нач. XII вв. и его влияние на становление Киевской Руси. // Наука и школа, 2006. - №4. - С. 27-30.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України./Н.Полонська-Василенко. – К., 1992. – Т. 1. – 588 с.
8. Толочко П.П. Київська Русь. / П.П.Толочко. – К., Абрис. - 1996. – 358 с.
9. Моця О. Середньовічні кочовики на землях України. // Український історик, 2001. - С. 220 - 228.
10. Котляр М.Ф. Війна і воїнська слава очима давньоруських книжників. // УІЖ, 2005. №2. - С. 3 – 15.
11. Рутківська Л.М. Степові кочівники та Київська Русь IX –X ст. // УІЖ, 1965. - №11. – С. 45-48.

УДК 94(477)340.15:342.723 "15/16"

Дмитро Ващук

ДО ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ОСОБИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XV – ПЕРШОЇ ТРЕТИНА XVI СТ. У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОУПРАВЛІННЯ*

У статті розглянуто питання розвитку місцевого самоуправління на теренах Волині. Зокрема, проаналізовано норми уставної земської грамоти 1501 р. які врегульовували питання юридичного захисту особи.

Ключові слова: Волинь, уставні земські грамоти, юридичний захист особи, місцеве самоуправління

В статье рассмотрен вопрос развития местного самоуправления на территории Волини. В частности, проанализированы нормы уставной земской грамоты 1501 г., которые регулировали вопрос юридической защиты личности.

Ключевые слова: Волинь, уставные земские грамоты, юридическая защита личности, местное самоуправление.

The article highlights the topic on development of the local government on the territory of Volyn region. In particular, the analysis of statutory rural standards of the year 1501, which regulate the issue of legal protection of individual, is done.

The second half of the XV century becomes a turning point in the formation of a local government and the system of legal protection of the individuals. Statutory rural standards as written compilations of laws turned to be the main legal documents to address court cases. The known examples of Statutory rural standards that are currently available are Volyn and Kyiv ones. This paper analyzes the provisions of Volyn Privilege of the year 1501.

The lawsuit mandatory predicted the participation of dukes, lords and local citizens that were selected not by the local authority, but by a claimant and a defendant. For the latter these "judges" de facto executed the function of deputies that not only represented the interest of the defendant and provided legal support but also kept an eye on the correspondence of the proceedings and its results to the written standards.

It is also interesting that the claimant also had the same rights. During the trial the arguments of each party had to be heard and only after that the sentence could be imposed. In case of disagreement with the decision taken, each party had the right to appeal the verdict in the Grand Court, the so-called "higher law", and officers only set time when this appeal can be considered. An important innovation in the system of legal protection was allowing the nobility to conduct proceedings among their lieges. It was mandatory to involve witnesses during trials, however their quantity was not regulated by standards but was determined independently by the disputed parties.

In addition to these legal protection mechanisms, the so-called dig courts remained active. However, they were not dominant and permanent and functioned as needed, they gathered in a precise place and for the defined cause.

Keywords: Volyn, statutory rural standards, legal protection of individual, local government

Розвиток правових відносин на українських землях Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) з другої половини XV ст. набуває особливого піднесення. У цей час, а саме у 1440–1441 рр., з'являються перші письмові судові збірники [7; 18], відомі в історіографії як уставні земські грамоти або обласні привілеї. Це були офіційні законодавчі акти судово-адміністративного, публічно-правового, приватноправового та соціально-економічного характеру, які надавалися верховною владою ВКЛ областям/землям для законодавчого забезпечення внутрішніх відносин. Вони жалувались від імені великого князя литовського з метою визначення характеру відношення

* Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Держаного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом № Ф 73/23110 ("Система управління та місцевого самоврядування в містах і селах Білорусі й України в 16–18 ст.").